

Саган Г. В.,

*аспірант кафедри української літератури та методики її викладання
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

КООРДИНАТИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ РОМАНУ ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФІКУС»

Анотація. У статті визначено особливості конструювання міського простору в романі Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус». Здійснено спробу дослідити причину акцентуалізації міського простору в романі, визначити своєрідність впливу міського середовища 20-х років ХХ століття на свідомість героїв.

Ключові слова: місто, простір, міський простір, індустріалізація, урбанізація, локус, топос.

Постановка проблеми. Переорієнтація суспільства на сприйняття міста не як цілісного організму, а як множинності вражень і деталей призводить до виникнення спільних для світового літературознавства проблем, зокрема пошуку нових моделей художнього простору.

Міський простір розглядається як велика система, котра містить окремі елементи, що мають певне становище, взаємозв'язок і пристосованість до втілення мети соціального характеру. Дослідження феномена міста в літературі стало основою праць М. Анциферова «Місто як виразник змінюваних культур», «Незбагненне місто», М. Бютора «Місто як текст», Х. Ортеги-і-Гассета «Бунт мас», В. Топорова «Петербурзький текст російської літератури», О. Шпенглера «Присмерк Європи».

У руслі загальноєвропейських тенденцій вплив міської тематики позначається й на українській інтелектуальній прозі початку ХХ століття. Якщо ще декілька десятиліть тому місто зображувалося як ворожий простір, джерело аморальності й згубності, то у двадцятих роках ХХ століття бачимо конкретну установу на урбанізацію. Українська література цього періоду перестає ототожнюватися з сільською, народною, «мужицькою», а вже дошукується особливості зображення міського простору. Це був якийсь специфічний феномен, який за словами С. Павличко, полягає в тому, що «мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [1, с. 207]. Відтак звернення літератури з «її закомплексованістю на народі, природній сільській людині» до проблеми урбанізації відбувалося «повільно й невпевнено» [1, с. 206].

З огляду на зазначене, творчість В. Домонтовича набуває статусу феномена інтелектуальної прози 20-х років ХХ століття, глобально переорієнтованої на міський спосіб буття. Його твори стають об'єктом уваги українських літературознавців В. Агеєвої «Поетика парадокса: інтелектуальна творчість В. Петрова-Домонтовича», М. Гірняка «Гасмниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича», С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі», які розглядають окремі аспекти творчого доробку автора.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей конструювання міського простору в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус».

Поставлена мета передбачає реалізацію завдань:

– дослідити причину акцентуалізації міського простору в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус»;

– з'ясувати принципи конструювання міського простору роману;

– визначити своєрідність впливу міського середовища 20-х років ХХ століття на свідомість героїв.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустріалізація часів непу, що спричинила механізованість часу і простору, призводить до появи проблеми визначення ролі людини в так званому наскрізь технізованому світі. І. Лімборський зазначає, що «йдеться про особливу ситуацію, коли «розмиваються» і внутрішньо деформуються такі визначальні начала в житті індивіда, як національна ідентичність, ментальність, відчуття приналежності до певної етнічної спільноти» [2, с. 78]. Показовим у цьому пошуці є новий тип простору – міський, що з'являється в інтелектуальній прозі В. Домонтовича.

Конструкція міського простору розглядається як «сфера взаємодії мешканців та фізичного середовища (що включає в себе як природні, так і створені людиною об'єкти)» [3, с. 140]. Простір міста безпосередньо моделюється через його сприйняття мешканцями, для яких цей простір є повсякденним способом буття. Спираючись на визначення В. Фоменко, що місто – це «історично сформований, відшліфований простір, який зберігає інформаційні коди, ілюзії, міфи, втілені у пам'ятках архітектури та мистецтва» [4, с. 35], можемо говорити, що міські картини у творах В. Домонтовича є не тільки тлом для розгортання подій, а стають перехідним елементом від сюжетної канви до екзистенційного занурення в характери героїв.

Згідно з думкою В. Топорова, «міський текст» – це те, що «місто говорить саме про себе – неофіційно, неголосно, не заради якихось амбіцій, а просто внаслідок того, що місто й люди міста вважали природним виразити в слові свої думки й почуття, свою пам'ять і бажання, свої потреби і свої оцінки» [5, с. 368]. Саме таким є і міський простір у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» – промовистим, але ненав'язливим; складним, але не ускладненим; показовим, але природним у своєму конструюванні. Київський простір роману «Доктор Серафікус» В. Домонтовича постає частиною того індустріального процесу, який відбувається на початку ХХ століття: «Деся на перехресті надривно дудили в дудки комборбезні карасинщики, трамваї дзвеніли і гуркотіли, вози, вантажені вугіллям, здригались на бруку вулиці, хлопчики вигукували останні новини про вибори в англійський парламент, святкування МЮДу, таблиці виграшів» [6, с. 364]. Можемо припускати, що це своєрідний «голос міста», яке промовляє до годрян, проголошуючи про прихід «нового часу». Але той

самий простір, у якому щойно з'явилися «нові будинки, в конструктивному стилі, кубик покладений на кубик, змінений модерн початку ХХ століття» [6, с. 458], з іншого боку, залишається таким самим осередком стабільності, провінційним простором, де крамниці «пахли огірками, милом, гасом, курявою борошна, оселедцями, старим лежалим салом» [6, с. 473], бакалійні крамнички виставляли «трухлявий мотлох, <...> крам, притрушений курявою, й давні плакати, засиджені мухами торішнього літа» [6, с. 473]. Як бачимо, показова інфраструктура та організація соціокультурного простору Києва відрізнялися від конкретних реалій міста 20-х років ХХ століття.

В. Агеєва зазначає, що «у вітчизняній літературі цього періоду зміна просторових координат, моделей бачення та зорового сприйняття особливо помітна, бо з початком ХХ століття акценти все очевидніше зміщуються на урбаністичну тематику, а зображення міського простору потребувало і нової точки зору, точки розташування оповідача, і нових засобів для передачі вражень та спостережень» [7, с. 209–210]. Ця особливість помітна у відтворенні простору пореволюційного Києва В. Домонтовичем. Автору притаманна топографічна точність у створенні простору міста, окреслення географічних реалій, що передають не лише відомий портрет, а й дух самого Києва, який локалізується в соціальних, адміністративних будівлях, квартирах, помешканнях. Можемо говорити, що ці локуси активно діють у міському просторі В. Домонтовича: «будинок з химерами Notre-Dame» [6, с. 414], Київський Св. Володимира університет [6, с. 449], «цирк на Миколаївській» [6, с. 419], алеї «Купецького саду» [6, с. 419] тощо.

На нашу думку, у романі «Доктор Серафікус» автор створює унікальну конструкцію міського простору Києва, яка втілюється в системі координат. Маркери топосів старого міста як символи минулого життя, відтворені найчастіше через спогади, мрії, ілюзії головного героя роману професора Комахи, його друга Корвина, Вер Ельснер, Таїсії Павлівни: «Пригадую! Пригадую! Дикий завулок, вікно, що з нього було видно Глибочицю й Поділ <...>» [6, с. 388]; «паломницька мандрівка до барокових пам'яток Києва XVII–XVIII віків. <...> прогулянки з Печерського через Поділ до Кирилівської церкви» [6, с. 417]; «найкращі тістечка купували у Фрудзиновського на вулиці Карла Маркса, колишній Миколаївській, каву пили в кафе «На хвилинку» у Валентина на Прорізній, шинку, балік і мариновані грибки купували у Федорова на Прорізній» [6, с. 448]. Як бачимо, в інтерпретації В. Домонтовича місто не просто середовище, де перехрещуються колізії сюжету роману, а й особистий топос героїв, що ретранслює їхній внутрішній стан.

Важливою категорією у відтворенні міського простору роману «Доктор Серафікус» є «характеристика природи міста як соціального організму» [8, с. 22]. М. Анциферов означеній категорії надає статусу терміна: «місто, яке пульсує всіма своїми органами через діяльність суспільства, є об'єктом фізіології міста» [8, с. 22]. Звернемо увагу, що у своєму романі В. Домонтович не має на меті окреслити чітку конструкцію міста як складної соціальної системи, а зосереджує увагу на способі буття й діяльності наукової та творчої інтелігенції: професор Василь Хрисанфович Комаха, художник-конструктивіст Корвин, авангардна акторка Вер Ельснер тощо. Автор порушує

проблему формування міського способу життя з конкретними долями, справами і клопотами, побутом городян.

В. Домонтович, як творець власної системи моральних цінностей і «прописних істин», удається до дослідження українського варіанта урбанізації та містечкової психології сучасних городян, які «в переважній, якщо не цілковитій більшості майже всі <...> прийшли в місто з села. Осівши в місті, вони так або інакше урбанізувались. Але і в місті побут старосвітських батюшок і матушок вони вважали за остаточно довершену форму ідеального життя, урбанізацію цього побуту вони розцінювали як правдиве призначення часу. Ніхто з них не дивився далі паркана у дворі свого будинку, розташованого в одному з затишних закутків ярів Гоголівської або Тургенєвської вулиць. Вони працювали, жили, купували килими, меблі, валюту, будинки, пишались один перед одним <...>» [6, с. 447–448]. З огляду на це, можемо припускати, що відбулося знецінення духовних орієнтирів, моральних якостей і інтелектуального потенціалу людини за рахунок масової міграції сільського населення в місто.

Спираючись на думку С. Павличко про те, що інтелектуальних «романістів цікавлять не так політика, час, країна з її конкретним історичним існуванням, як людина з її універсальними проблемами» [1, с. 215], можемо стверджувати, що об'єктом уваги В. Домонтовича стає саме людина з київського міського простору, який радикально впливає на її внутрішній стан. Герої В. Домонтовича намагаються відверто дистанціюватися від соціуму, хоча, навіть перебуваючи там, залишаються самотніми, внутрішньо ізольованими й відстороненими від світу. Так символічно перевтілюється в «комаху» й сам доктор Серафікус, остаточно розриваючи моральні, соціальні, зрештою, біологічні зв'язки зі світом людей.

Висновки. Отже, в основі створення київського міського простору в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» перебуває навколишнє середовище людини кризової доби, що перебуває у стані як зовнішньої, так і внутрішньої дисгармонії, демонструючи конфлікт людини міського способу буття 20-х років ХХ століття.

Місто в романі В. Домонтовича постає не тільки простором для розгортання подій, а й ретранслятором інтелектуальних засад самого автора. Міський простір у романі «Доктор Серафікус» є середовищем концентрованого втілення тих змін, які відбулися в суспільстві на початку ХХ століття. Місто в романі, як і його мешканці, стає феноменом інтелектуального мислення В. Домонтовича, що потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Література:

1. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: [монографія] / С. Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
2. Лімборський І. Світова література і глобалізація / І. Лімборський. – Черкаси: Брама – Україна, 2011. – 192 с.
3. Денисюк А. Вивчення міського простору: історичний огляд та перспективи аналізу / А. Денисюк // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 138–141.
4. Фоменко В. Місто і література: українська візія / В. Фоменко. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с.
5. Топоров В. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» / В. Топоров // Семиотика города и городской культуры: Петербург // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – Вып. XVIII. – С. 3–29.

6. Домонтович В. Доктор Серафікус / В. Домонтович // Домонтович В. Проза : у 3-х т. / В. Домонтович ; ред. і супров. ст. Ю. Шевельова. – К. : Сучасність, 1988. – Т. 1. – 1988. – С. 361–509.
7. Агєєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агєєва. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
8. Анциферов Н. Город как выразитель сменяющихся культур : картины и характеристики / Н. Анциферов, Т. Анциферова. – Л. : Брокгауз-Ефрон, 1926. – 224 с.

Саган А. В. Координаты городского пространства романа Виктора Домонтовича «Доктор Серафикус»

Аннотация. В статье определены особенности конструирования городского пространства в романе Виктора Домонтовича «Доктор Серафикус». Предпринята попытка исследовать причину акцентуализации городского пространства в романе, определить особенность

воздействия городской среды 20-х годов XX века на сознание героев.

Ключевые слова: город, пространство, городское пространство, индустриализация, урбанизация, локус, топос.

Sagan H. Coordinates of urban space in the novel V. Domontovich “Dr. Serafikus”

Summary. In the article the features of the construction of urban space in the novel V. Domontovich “Dr. Serafikus”. An attempt was made to investigate the cause of the Accentuation of urban space in the novel, to determine the impact of the urban environment feature early twentieth century in the minds of heroes.

Key words: city, space, urban space, industrialization, urbanization, locus, topos.